

FULO LA U IMISA ZWA MASHANGOHAYA

U isa khothe Mulayo wa
Vhurangaphanda ha Sialala ha
Khoi-San wa vhu 3 wa 2019

**TKLA ndi ya NDEME ngauri i
nekedza vhuimo ha mulayo kha
zwitshavha zwa vha Khoi na vha
San na vharangaphanda lwa u
thoma kha la Afrika Tshipembe.**

Sa wo u rangaho phanda, Mulayo wa Muhanga, TKLA i dzhiela ntha zwiimiswa zwa sialala, zwutshavha na maitele, ane a bvelaphanda na u vha tshipida tsha ndeme tsha vhunne ha dzimilioni dza vhathu vha Afrika Tshipembe. Mulayo u tanganyisa ndaulo dzothe dza zwa vharangaphanda ha sialala. Fhedzi, u na khombo khulwane kha demokirasi ya vhupo ha mahayani na pfanelo dza mavu. Mvetomveto ya mulayo uyu na wo u rangaho phanda zwo disa tshikhala tsha u ita uri hu vhe na demokirasi kha vharangaphanda kha zwiimiswa zwa sialala na mulayo wa sialala, na u kunakisa zwe zwa tshinyadzwa vhukoloni. Mashudumavhi, tshikhala itsho tsho fheliswa.

Zwi re ngomu

- ◇ MULAYOTIBE WA U IMISA
ZWA MASHANGOHAHA6
- ◇ Divhazwakale na siangane
ya TKLA8
- ◇ Zwo khakheaho nga TKLA
kha zwitshavha
zwa silala zwa Khoi-San? 10
- ◇ Phalamennde a i
thetsheseli vhathu vha mahayani20
- ◇ U ya Khothe22
- ◇ Khethekanyo dza Mulayo
wa Vhurangaphanda ha
Sialala na Khoi-San wa 3
wa 2019 dzo teaho25

MULAYOTIBE WA U IMISA ZWA MASHANGOHAYA ndi fulo lo thomiwaho nga vha dzangano la Alliance for Rural Democracy (ARD) nga 2018.

Zwiñwe zwine fulo la fhatusa vhathu vha Afrika Tshipembe khazwo ndi khombo dza Mulayo wa Vhurangaphanda ha Sialala ha Khoi-San wa vhu 3 wa 2019 (TKLA). Vhañwe vhahali vha ndwa vho ima luthihi na mulaedza wa fulo nga Fulwi 2019, dzangano la ARD lo ranga phanda vhathu vha fhiraho 1200, hu tshi katelwa vhadzulapo vha vhupo ha mahayani, kha mumatsho wa u ya Union Buildings, vha tshi humbela Phuresidennde Vho Ramaphosa uri vha sa ite mulayo wa TKLA. Khumbelo iyi a yo ngo dzhielwa ntha nga Phuresidennde, nga Lambamai 2021, TKLA wo mbo di vha mulayo.

Namusi..

- ◇ Fulo li khou tikedza zwitshavha na madzangano ane a khou itela khaedu TKLA kotho.
- ◇ Vha khou amba uri TKLA a u swikeleli maga o vhwaho nga Ndayotewa nahone u d̥isa khombo kha vhadzulapo vha vhupo ha mahayani kha mashangohaya a kale, khathihi na kha zwitshavha zwa Khoi-San.
- ◇ Naho zwo ralo, fulo heji **ALI** hanedzani na u dzhielwa n̥tha ha milayo ya sialala ya vhufa ha Khoi na ha San, zwitashavha na vhangaphanda.
- ◇ Fulo heji **ALI** hanedzani hafhu na mulayo wa sialala na vhangaphanda ha sialala u t̥oda u vhona uri tshivhumbeo tsha vhangaphanda ha sialala na mulayo wa sialala u khou dzhiela n̥tha nga kha mulayo na u vha na vhudifhinduleli kha vhathu, a u tshinyadzi nd̥ila ya kutshilele nahone u fhelisa zwe zwa tshinyadzwa nga vhukoloni.

Divhazwakale na siangane ya TKLA

2015

- Mulayotibe wa Vhurangaphanda ha Sialala na
- Khoi-San wo divhadzwa Phalamenndeni.

2016-2018

- U shela mulenzhe nga tshitshavha ho tshimbidzwa
- nga Buthano la Lushaka na Vhusimamilayo ha
- Mavundu u itela muvhigo nga ha Mulayotibe.

LARA 2019

- Phuresidennde Vho Ramaphosa vho sainela
- Mulayotibe uri u vhe Mulayo — Mulayo
- wa Vhurangaphanda ha Sialala na Khoi-San wa vhu 3 wa 2019 (TKLA). Heji ndi
- liga la u fhedzisela la u ita mulayo.

NYENDAVHUSIKU 2020

- Phuresidennde Vho Ramaphosa vha anadza
- divha la u thoma u shuma ha mulayo wa TKLA.

1 LAMBAMAI 2021

- Mulayo wa TKLA wo thoma u shuma nahone
- wa dzhia vhuimo ha milayo ya vhurangaphanda
- ha sialala ya kale, u fana na Mulayo wa
- Vhurangaphanda ha Sialala na Muhanga wa
- Vhuvhusi wa 2003 (Mulayo wa Muhanga).

**Zwo khakheaho
nga TKLA kha
zwitshavha
zwa sialala zwa
Khoi-San?**

1. Vhadzulapo vha mahayani vha nga livhana na u dzhielwa pfanelo dzavho dza mavu

Khethekanyo ya 24 i ri Khoro dza Sialala dzi nga dzhena kha thengiselano nga nn̄a ha thendelo i bvaho kha vhathu vhane pfanelo dzavho dza mavu kana dzinwevho dza ɔo kwamea.

◇ Vhathu vha re na pfanelo dza sialala na dzīnwe dzi siho mulayoni dza mavu a vho ngo tsireledzea, u kwamiwa kana u liliswa , zwine zwa dzhiela fhasi th̄oɔea dza Mulayo wa Zwezwo wa Tsireledzo ya Pfanelo dza Mavu dzi si dza Tshiofisi wa 1996 (IPILRA).

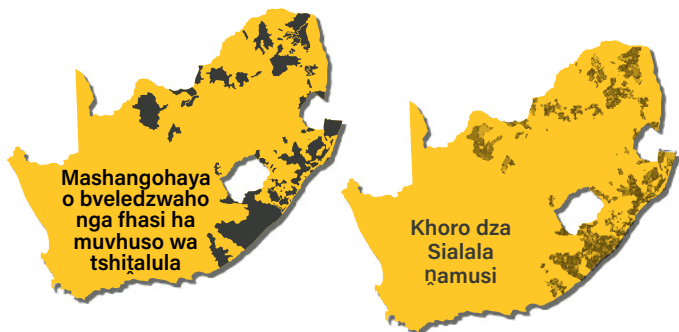
◇ IPILRA uri musi pfanelo dza vhathu dzi tshi dzhiwa nga n̄ila ire mulayoni, vha fanela u liliswa.

2. Vhadzulapo vha mahayani a vha koni u ita uri vhulanguli ha sialala vhu vhe na vhudifhinduleli ngauri vha khou shumisa hani tshelede ya tshitshavha

TKLA a ina zwishumiswa zwi shumaho u itela vhadzulapo vha mahayani uri vha wane vhuṱanzi nga ha uri khoro dza sialala dzi langa hani masheleni avho.

- ◊ Masheleni oṱhe a tshitshavha a bvaho kha zwiṱwe zwiko zwino a ḑo iswa kha akhaunthu dza bannga dzi langiwaho nga muvhuso (vha lavhelese Khethekanyo 23 kha siaṱari ḽa 26) Tshiedziswa itshi tsho vha tshi tshi khou shuma ngei North West lwa miṱwaha he zwa ḑo ḑisa ndozwo khulwanesa kha masheleni a tshitshavha.
 - » Vhunzhi ha zwitshavha zwa sialala zwo xeledwa nga masheleni manzhi nga mulandu wa nyito dza khoro dza sialala, vharangaphanda vha sialala na mivhuso ya mavundu.
 - » Ngei North West, Bakgatla Bakgafela vho lozwa masheleni a anganyelwaho henefha kha R5 bilioni. (vha lavhelese muvhigo wa Khomishini ya Baloyi <http://www.saflii.org/images.pdf>), ngeno Bapo ba Mogale vho lozwa R800 miliyoni (vha lavhelese muvhigo wa Mutsireledzi wa Tshitshavha, <http://www.customcontested.co.za/wp-content/uploads/2017/07/Bapo-Ba-Mogale-DAccount-Investigation-Report-002.pdf>).
- ◊ U swika zwino, tshiedziswa tsha tshinyalelo tsha “akhauthu-D” tsha masheleni ya khoro dza sialala tsho tsha shumiswa kha vundu ḽa North West. zwino tshi ḑo shuma kha mavundu oṱhe.

3. Vha dzula na zwiimiswa zwa vhukoloni/ tshiṭalula na u dzhenisa hafhu divhashango ya Mashangohaya

Zwiimiswa izwi zwo vha zwo vhumbiwa nga mipfuluwo ya khombekhombe musi vhanwe vhathu vha tshi kombetshedzwa u nambatela luṇwe lushaka kana vha tshi vhewa fhasi ha dziṇwe tshakha na ndaulo dza lushaka dzine vha sa dzi divhe.

- ◇ Zwitshavha zwi vho pfi Zwitshavha zwa Sialala.
- ◇ Khorodza lushaka dzi vho pfi Khorodza Sialala.
- ◇ Mikano ya khorodza sialala i vhumba hafhu Mashangohaya (kha vha sedze mapa ure afho nṭha).
- ◇ Vhadzulapo vha mahayani vha sala vho valelwa ngomu ha vhupo ha Shangohaya line la isa phanda na TKLA, ine ya khou dzheniswa nga vhathu na vhurangaphanda ha sialala ha muimawoga he ha vhumbiwa nga muvhuso ya vhukoloni na ya tshiṭalula.
- ◇ Vhunzhi ha TKLA hu do shuma fhethu afha kha la Afrika Tshipembe.

4. A zwi dzhieli n̄tha dimokirasi nahone zwi khwathisedza kuvhonele kwa mulayo wa sialala

Mulayo wa TKLA u bva kha kupfesesesele kwa Khothe ya Ndayotewa kwa mulayo wa sialala sa “mulayo wa kutshilele” une wa dzhia na u bveledzwa nga muraru ha tshifhinga nahone u t̄alutshedza nga vhathu vhane vha tshila nga fhasi hawo.

- ◊ Madzuloni azwo,TKLA u shumisa kushumele kwa tshiofisi kwa vhukoloni na kuitele kwa tshitalula kwa mulayo wa sialala u na n̄dila ya u bva n̄tha u ya fhasi une wa vhea vharangaphanda vha sialala n̄tha ngeno vhadzulapo vhe fhasi kha ndapfelan̄tha.
- ◊ Ndivhanyiso dzi si gathi dza dimokirasi dze dza vha dzi hone kha Mulayo wa Muhanga dzo bviswa.
 - » Tsheo dzoṱhe dzi vha dzi kha khoro dza sialala, n̄ṱu dza vuhosi, na muvhuso hu si na na t̄hoḏea na nthihi ya u ya thendelo ine ya avho vhane vha kwamea nga vhafarandugelo dza mavu na tshitshavha.
 - » U dzhia vhuimo ha Khoudu ya Vhudifari ya khoro dza sialala ine ya elana na Khoudu ya Vhudipfari ya Mulayo wa Sisiteme dza Masipala ine ya shuma hu tshi khethiwa vhaofisiri, u bvisa ndivhanyiso dzoṱhe kha “tshitshavha” na “dimokirasi”.
 - » U dzhia mishumo ya n̄kedza vharangaphanda vha sialala na khoro u shuma kha “zwine tshitshavha tsha sialala tsha tea u shuma kha dzangalelo la khoro”.

- » Khoundu ya Vhiudipfari ntswa i engedza mbetshelwa ya u vha na tshiphiri kha khoro dza sialala dzi nga qisendeka kha nyambedzano na tsheo nga ha zwiko zwo dowealeaho zwa tshiphiri tsha tshitshavha.
- » Mulayo wa TKLA a u tsha toda khoro dza sialala kha u bvisela khagala rekhodo dzavho, zwitatamennde zwa masheleni na dzimpho na ndambedzo kha tshitshavha tshavho, fhedzi zwino zwi livhiswa kha Mulangavundu.
- » A u dzhenisi kana u fhungudza u shela mulenzhe ha zwitshavha zwa sialala kha vhuvhusi ha sialala.
- » U fhungudza ndila dza u bvela khagala na u vha na vhudifhinduleli ha vhurangaphanda ha sialala; na
- » u divhadza u bannga hu langiwaho nga muvhuso u itela zwitshavha zwa sialala — tshiedziswa tshe tsha sumbedzwa u nga livhana na vhuada na u tambudzwa.

5. U vhetshela thungo u kundelwa ha muvhuso u shandukisa zwiimiswa zwa sialala

Musi Ndayotewa i tshi vha mulayo Afrika Tshipembe, muvhuso wo do vhona thodea ya ya u tanganya zwiimiswa zwa vhurangaphanda ha sialala na zwithu zwa ndeme zwa dimokirasi — maitele ane a pfi tshanduko. Hezwi zwo vha ngauri vhathu vhanzhi vho xeledwa nga fulufhelo kha vharangaphanda vha sialala nga murahu ha muvhuso ya tshitlula na vhukoloni yo vha shumisa izwo sa zwishumiswa zwa u kandedza zwi la kale.

- ◇ Mulayo wa Muhanga wo netshedza mbetshelwa ya u shandukisa ndangulo dza lushaka u ya kha khoro dza lushaka nga kha khetho — hu toḏwa 40% ya mirado uri i khethiwe nga tshitshavha na uri tshararu tsha mirado i vhe vhafumakadzi.
- ◇ Khomishini ya Khanedzano dza Vhurangaphanda ha Sialala na Mbilo yo thomiwa u toḏisisa khanedzano na mbilo dzo angalaho mbilo nga ha uri ndi vhonnyi vha teaho u vha kha vhuimo ha vhurangaphanda ha sialala.
- ◇ Maitele othe o do kundelwa — kha manwe mavundu khetho dzo tshimbidzwa nga ndila i songo tea nahone nga murahu ha duvha la u vala, ngeno kha la Limpopo hu songo vha na khetho dzo tshimbidzwaho.
- ◇ Vhunzhi ha mawanwa a Khomishini o itelwa khaedu khothe.
- ◇ Mulayo wa TKLA a u ḏisi ndila i shumaho uri ndaulo dza sialala dzi vhe na vhudifhinduleli. Vhudzuloni ha izwo u ḏisa maitele a tshanduko e a balelwa.
- ◇ Khomishini yo valwa nga fhasi ha mulayo wa TKLA, ngeno hu uri phambano dzi tshi khou bvela phanda.

6. Sika sia la vhuṇa la muvhuso

Ndayotewa i ṇetshedza mbetshelwa ya uri ndi tshiimiswa tsha muvhuso tsho khethiwaho tshine tsha vha na maanda a muvhuso. Hezwo ndi zwa ndeme u vhona uri Afrika Tshipembe li ita uri avho vha re kha ndaulo vha vhe na vhuḍifhinduleli nga dzikhetho.

- ◊ Naho zwo ralo, Khethekanyo ya 25 ya mulayo wa TKLA (kha vha sedze siaṭari la 33) u tendela uri mihasho ya muvhuso i ṇetshedza mishumo ye ya vha i tshi itwa nga kha vharangaphanda vha sialala na khoro sa `mishumo` ine i si vhe khagala.
- ◊ Mbetselwa yo raloho kha Mulayo wa Muhanga yo ita uri ndaulo dza sialala dzi dzhie maanda manzhi ane a tea u vha kha mimasipala kana zwiṇwe zwiimiswa zwa tshitshavha.
 - » U ṇetshedza marifhi a khwaṭhisedzo ya ḍiresi, ane vhathu vha a ṭoda u swikela tshumelo dza ndeme dzi fanaho na Maṇwalo a Vhuṇe na u vula akhaunthu dza banngani.
 - » Mulayo wa Ndangulo ya u Pulana Fhethu na u Shumisa Mavu wa 16 wa 2013 wo ḍisa tsheo dza u shumiswa ha mavu.
 - » U ṇetshedza mavu.
- ◊ Vharangaphanda vha sialala a vha khethiwi ngauralo vha songo ṇewa maanda a muvhuso. Arali vha sa shumise zwavhuḍi maanda ayo, a vha nga ḍo vha na vhuḍifhinduleli!

7. U fara zwitshavha zwa Khoi-San nga ṇḍila yo fhambanaho

Musi vharangaphanda vha Kho-San vha na maanda kha vhaṇwe vhathu vho tiwaho, hu si na vhuṭumani na fhethu ha mavu, vharangaphanda vha sialala vha na maanda kha vhuṇwe vhupo na kha vhathu vha dzulaho kha vhupo uho.

Phalamennde a i thetshelesi vhathu vha mahayani

Dzangano la Alliance for Rural Democracy na vhadzulapo vha vhupo ha mahayani vho dzhenela vhudipfi ha vhathu ho vhidzwaho nga Phalamennde nahone vha hana Mulayotibe wa Vhurangaphanda ha Sialala na Khoi-San.

Muvhuso wo khethulula vhadzulapo vha vhupo ha mahayani kha dzulo.

- ◇ Thaidzo nga maitele a u shela mulenzhe ha tshitshavha dzi katela:
 - » ngivhadzo dzi swikaho u lenga nga ha vhuḁipfi ha vhathu;
 - » tshanduko dza zwenezwo dza fhethu;
 - » fhethu hune ha vha kule na zwitshavha zwa vhupo ha mahayani;
 - » u sa vha hone ha khophi dza Mulayotibe fhethu hunzhi ha vhuḁipfi nga vhathu;
 - » Mulayotibe u wanala nga luambo lwa Tshiisimane fhedzi.
- ◇ Fhethu hunzhi Mulayotibe wo kungedzelwa sa une wa kwama Khoi-San fhedzi.
- ◇ Hu pfala vharangaphanda vha sialala fhedzi.

U ya Khothe

Dzangano la ARD li khou ya Khothe ya Ndayotewa lo imela vhadzulapo vha mahayani vhane pfanelo dzavho dza ndayotewa na maitele a sialala dza vha kha khombo nga fhasi ha mulayo wa TKLA.

Ane a wanala hafhu kha mulayo wa sialala. Maitele ayo ndi a dimokirasi, vhudifhinduleli na mbofholowo. Mulayo wa TKLA u shushedza hafhu pfanelo dza tshitshavha kha ndaka, ndinganyiso, mbofholowo ya u vha na muñwe na muñwe, ndisedzo ya vhulamukanyi na pfanelo kha u shela mulenzhe kha zwa tshitshavha na zwa polotiki.

Dzangano la ARD na vhadzulapo vha vhupo ha mahayani vha hanedza zwipida zwa nwe zwipida zwa TKLA zwine zwa shushedza matshilo avho na pfanelo dza mavu. Vha vhilaedzwa nga TKLA ngauri vho vhona nndwa na thaidzo dzo vhangwaho nga Mulayo wa Muhanga.

◊ U bva tshe Mulayo wa Muhanga wa vha hone:

- » Ngei Limpopo, ndaulo dza sialala dzo kona u wana khanedzano dza kotho u imisa mirado ya tshitshavha u fara mitangano. Hezwi zwo itea na nga murahu ha musi Kotho ya Ndayotewayo yo bvisa mulevho wa uri a zwi ho mulayoni kha *Pilane vs Pilane* (2013).
- » Ndaulo dza sialala kha la Limpopo na zwipida zwa KwaZulu-Natal dzo vha dzi tshi khou bvisisa vhadzulapo mithelo. Musi vhadzulapo vha mahayani vha tshi kundelwa u bvisa mithelo iyi vha dziinwa khwaithisedzo dza vhudzulapo, dzine vha dzi toda u vula akhaunthu dza banngani na u wana Linwalo la Vhune. Vhathu vha dziinwa hafhu mavhida na dziinwe tshumelo nga u kundelwa u badela mithelo.
- » Tshitshavha tsha fha la Limpopo tsho shushedzwa nga murangaphanda muhulwane ane a kombetshedza ndaulo yawe khavho. Musi tshitshavha tshi sa tevhedzi ndaela dza murangaphanda wa sialala, u shumisa mmbi yawe ya phuraivethe ine ya pfi "Green Berets". A thutha zwifhato zwa vhatu ngauri vho vha vha si na thendelo yawe. Mmbi ya Green Berets i shumiswa hafhu u rwa, u thuba na u dzudza vhatu kothoni kha vhupo ha khoro ya sialala, murado wa tshitshavha muñwe na muñwe ane a hana zwine murangaphanda wa sialala a ri a ite.

- ◊ Mulandu wa khothe u do sumbedza thaidzo dze dza vha hone musi Phalamennde na vhusimamilayo ha mavundu vhu tshi khou shuma na TKLA na u sumbedza uri ndi ngani maitele a sa tevhedzi Ndayotewa.
- ◊ Mulandu u do sumbedzisa hafhu dzinwe thaidzo nga ha manwe maipfi na khethekanyo dza TKLA.
- ◊ Dzangano la ARD li khou ima na u dzhielwa ntha ha Khoi-San na u ima na vathu vha Khoi na San vhane vha sa do kwamea zwavhudi nga Mulayo. Pfanelo dzavho dza mavu na dimokirasi zwi nga kha divha khomboni.
- ◊ Dzangano la ARD li takalela mulayo u tshilaho wa sialala na vhurangaphanda ha sialala vhu re na vhudifhinduleli vhune ha wana thikhedzo ya mulayo kha vathu. ARD li do tikedza mutheo wa vhusimamilayo une wa tuxuwedza vhurangaphanda ha sialala ho raloho na mulayo wa sialala.
- ◊ Zwi a konadzea uri muvhuso u dzhie ntha vathu vha Khoi na San, vhurangaphanda ha sialala na mulayo u tshilaho wa sialala u sa shushedzi pfanelo dza vhadzulapo vha vhupo ha mahayani.

Khethekanyo dza Mulayo wa Vhurangaphanda ha Sialala na Khoi-San wa vhu 3 wa 2019 dzo teaho

**Thikhedzo ya khoro ya vuhosi na
khosikadzi, Khoro ya sialala khulwane,
khoro ya sialala, khoro ya Khoi-San na
khoro ṭhukhu ya sialala.**

23. (1) Muvhuso wa lushaka u nga na muvhuso wa vundu u tea u vha na maitele a mulayo kana maga ane a nga tea u—

(a) tikedza na u khwaṯhisa kushumele kwa khoro dza vuhosi na khosikadzi, khoro dza sialala khulwane, khoro dza sialala, khoro dza Khoi-San na khoro ṭhukhu dza siaala u ita mishumo yayo, na uri thikedzo iyo i katela mbetshelwa ya ndaulo na thikhedzo ya masheleni, na

(b) ṭola na u langa masheleni a khoro idzo. Nga nṅḁa ha musi Muhasho u tshi tea, u ya nga Khethekanyo 62, u ṭola ndangulo ya masheleni ya khoro iyo.

(2) Mulangavundu a nga, nga murahu ha u vhudzisa khoro ya vuhosi kana khosikadzi, khoro ya sialala khulwane, khoro ya sialala, kana khoro ya Khoi-San i re kha vundu leneḽo—.

(a) u vhona tshivhalo na vhuimo ha poswo dzi ṭodeaho u ita mushumo wa ndaulo, masheleni na miṁwe i ṭodeaho kha khoro dzo tiwaho.

(b) u vhona dziṁwe nyimelo dza tshumelo dzi ṭodeaho kha poswo idzo; na

(c) u thola vhathu vho teaho kha poswo idzo u ya nga maitele a u tḱḱa vhashumi a shumiswaho kha muvhuso wa vundu uyo kana u rumela muofisiri u bva kha muvhuso wa vundu u shuma mushumo uyo.

(3) (a) u itela khethekanyo tḱhukhu ya (1) Mulangavundu u tea, o kwamana na Vhufaragwama ha vundu ho teaho, nahone ho livhana na vhusimamilayo avhunwe na vḱhunwe kana maḱḱwe maga o bulwaho kha khethekanyo tḱhukhu ya (1) ine ya tea u badelwa khayō —

(i) zwiḱḱwe na zwiḱḱwe zwine zwa dzheniswa nga nga miraḱḱo ya tshitshavha yo teaho i sa kombetshedzwi;

(ii) tshelede dzoḱḱhe dzo wanalaho kha ndaka iḱḱwe na iḱḱwe ya, kana i langulwaho nga khoro iyo;

(iii) ndiliso iḱḱwe na iḱḱwe yo ḱḱiswaho kha khoro iyo nga muthu muḱḱwe na muḱḱwe, dzangano kana tshiimiswa;

(iv) tshelede iḱḱwe na iḱḱwe i badelwaho kha khoro u ya nga mbetshelwa dza tshumisano kana thendelano ye ya sumbedzwa kha khethekanyo 24 na

(v) dziḱḱwe tshelede dzine dza nga dzudzanyiwa kana ha tendelaniwa khadzo nga Mulangavundu.

(b) u itela u langula akhaunthu iḱḱwe na iḱḱwe yo sumbedzwaho kha phara (a), Mulangavundu u tea, o kwamana na Vhufaragwama ha Vundu nahone o ḱḱitika nga phara (c) na miḱḱwe milayo kana maḱḱwe maga o sumbedzwaho kha khethekanyo tḱhukhu (1), dzudzanya —

- (i) sisiteme ya masheleni na ndaulo i kwamaho akhaunthu iyo;
- (ii) nyimele dziñwe dzi kwamaho akhaunthu iyo;
- (iii) vhubindudzi ha tshelede inwe na inwe nga khoro i kwameaho; (iv) mbadelo ya tshiñwe na tshiñwe tshi itwaho nga khoro i kwameaho;
- (v) ndivho ya izwo ine tshelede ya do shumiswa nga khoro yo teaho;
- (vi) u valwa ha akhaunthu inwe na inwe, u katela na akhaunthu ya vhufareli, fhedzi i sa kateli akhaunthu ya vhufareli yo ambwaho kha khethekanyo 10 ya Mulayo wa Ndaulo ya Ndaka ya Vhufareli, wa 1988 (Mulayo wa 57 wa 1988), na u fhiriswa ha manwe masheleni kha akhaunthu idzo kana akhaunthu ya vhufareli u ya kha akhaunthu yo bulwaho kha phara (a);
- (vii) u vhiga thodea dzi kwamanaho na akhaunthu iyo
- (viii) manwe maga ane Mulangavundu a vhona o fanela u itea ndangulo i bveledzaho ya akhaunthu iyo nahone a nga ta muofisiri muñwe na muñwe u bva kha vundu u thusa khoro i kwameaho kha ndangulo ya iyo akhaunthu kana u langa akhaunthu iyo u itela khoro i kwameaho. U itela ndivho dza phara thukhu (ii) u ya kha (vii) Mulangavundu u fanela u kwamana na khoro dzo teaho phanda ha u dzhia tsheo inwe na inwe sa zwe zwa bulwa kha phara thukhu idzo

(c) Minisiṯa u fanela, musi o kwamana na Minisiṯa wa Gwama nahone nga murahu ha u vhudzisesa Vhalangavundu, nga ṅdivhadzo kha Gurannya ya Muvhuso dzudzanya maga a fhasisa ane a ḑo kuvhanganyiwa nga Mulangavundu u itela ndivho dza phara (b)(i) u swika (vii).

(d) Ṽwaha wa muvhalelano wa khoro inwe na inwe yo ambwaho kh aino khethekanyo iu tea u yelana na ṅwaha wa muvhalelano wa muhasho wa vundu u re na vhudifhinduleli ha u ṅetshedza thikhedzo ya masheleni ha khoro iyo.

(4) (a) Muvhuso wa vundu kha vundu hune davhi ḷa tshitshavha tsha Khoi-San ḷa vha ḷo dzhielwa ṅṯha u tea u dzhia maga ayo a mulayo sa zwe zwa tea u ṅetshedza thikhedzo ya ndangulo kha davhi ḷo. Musi davhi ḷi tshi wanla kha vundu ḷinwe hu si he khoro ya Khoi-San ya dzhielwa nthā, Mulangavundu wa vundu ḷine ha vha na davhi u tea u thoma a kwamana na Mulangavundu wa vundu hune khoro ya Khoi-San ya vha hone u itela u fana kha ṅetshedzo ya thikhedzo ya ndangulo iyo.

(b) Muvhuso wa vundu wa hune davhi ḷa tshitshavha tsha Khoi-San tsha dzhielwa ṅṯha tshi na vhudifhinduleli kha u shumiswa ha masheleni u ya nga u dzhenelwa ha miṯangano ya khoro ya Khoi-San nga muhulwane wa davhi.

Tshumisano na thendelano

24. (1) Muvhuso wa vhukati na muvhuso wa vundu i nga langula tshumisano na thendelano zwo bulwaho kha khethekanyo iyi.

(2) Khoro dza vuhosini kana khosikadzi, khoro dza sialala khulwane, khoro dza sialala, khoro dza Khoi-San na khoro tshukhu dza sialala dzi nga shumisana kana dza tendelana, na hone dzi na—

(a) mimasipala;

(b) mihasho ya muvhuso; na

(c) muthu muñwe na muñwe, dzangano kana tshiimiswa.

(3) Tshumisano kana thendelano inwe na inwe yo dzhenelwaho nga khoro inwe na inwe yo ambiwaho kha khethekanyo tshukhu (2) i tea u vha yo tou ñwalwa hu sa dzhielwi fhasi mbetshelwa dza mlayo muñwe na muñwe, —

(a) i tea u vhuedza tshitshavha tsho imelwaho nga khoro iyo.

(b) i tea, hu tshi katelwa na dziñwe mbetshelwa, u vha na mbetshelwa dzi re khagala nga ha vhudifhinduleli ha tshiñwe na tshiñwe na u fheliswa ha tshumisano kana thendelano;

(c) yo imela u —

(i) phanda ha vhuvhudzisi ha tshitshavha tsho imelwaho nga khoro ya 45 iyo;

(ii) tsheo kha thikhedzo ya vhufarakani kana thendelano yo dzhiwaho nga miraḁo ya tshitshavha vha re hone kha vhuvhudzisi ho bulwaho kha phara ṱhukhu

(iii) na tsheo ya u thoma ya khoro iyo i sumbaho nga u tou ṇwala, thikhedzo ya khoro dza 50 dza uho vhufarakani kana thendelano iyo;

(d) i ḁo lulamiswa nga Mulangavundu wa vundu hune khoro ndivhanywa ya vha hone na hone a i iti tshithu u swika ndulamiso iyo i tshi wanala; na

(e) i nga si vhofhe muvhuso kana muṇwe muthu, dzangano kana tsiimiswa tshine tsha sa vhe tshipiḁa tsha tshumisano kana thendelano

(4) Tshumisano kana thendelano inwe na inwe yo sumbedzwaho kha khethekanyo ṱhukhu (2) vhu fanela u—

(a) ḁisendeka kha milayo ya u ṱhonifhana na u dzhiela ṇṱha tshiimo na mushumo wa ayo mahoro; na

(b) endedzwa nga na u ḁisendeka kha mikhwa ya muvhuso wa vhushumisani.

(5) Khoro inwe na inwe yo bulwaho kha khethekanyo ṱhukhu ya (2) i nga dzhena kha thendelano ya ṇḁisedzo ya tshumelo na masipala u ya Muvhuso Wapo. Mulayo wa Sisiteme dza Masipala, wa 2000 (Mulayo wa 32 wa 2000) na miṇwe milayo i shumiswaho.

(6) Mulangavundu u fanela u—

(a) ṭola tshumisano họthe na thendelano sa zwe zwa buliswa zwone kha khethekanyo iyi na u dzhia maga o teaho u itela u thomiwa hu bveledzaho hu re na vhukone kana u fheliswa hazwo.

(b) u netshedza Minisịta khophi dzọthe dza vhufarakani kana thendelano dzo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu (3)(d) ndi khophi dzifhio dzine dza tea u vhewa kha databeisi yo teaho nga Muhasho; na

(c) u sedzulusa hafhu vhufarakani họthe na thendelano sa zwe zwa ambiswa zwone kha khethekanyo ya 63 (22).

(7) (a) Mulangavundu, musi vha tshi dzhiela ṇtha u tendelwa lwa tshiofisi ha tshumisano vhụnwe na vhụnwe kana thendelano sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ṭhukhu (3)(d), u tea u fushea uri mbetshelwa dza khethekanyo ṭhukhu.

(b) arali Mulangavundu e wa muhumbulo wa uri tshumisano kana thenddelano a dzi tevhedzi mbetshelwa dza khethekanyo ṭhukhu (3)(a), (b), (c) kana (e), Mulangavundu u fanela u humisela tshumisano kana thendelano idzo kha mahoro e a dzhena kha tshumisano kana thendelano idzo, khathihi na zwiitisi zwawe zwa u sa tendela vhufarakani kana thendelano idzo lwa tshiofisi, na u vha humbela u lulamisa vhụtudzẹtudze he ha sumbedzwa kha zwiitisi zwawe.

Khethekanyo ya 25

U kovhekana mishumo kha khoro ya vuhosi, khoro ya sialala khulwane, khoro ya sialala, khoro ya Khoi-San, khoro thukhu ya sialala na vharangaphanda vha Khoi-San

25. (1) Muhasho u ne wa vha na sia la muvhuso wa lushaka kana la muvhuso wa vundu sa zwine zwa nga vha zwone, nga mulayo kana manwe maga u nga netshedza mushumo kha khoro ya vuhosini kana khoro ya khosikadzi, khoro ya sialala khulwane, khoro ya sialala, khoro ya Khoi-San, khoro thukhu ya sialala na vharangaphanda vha sialala vha Khoi-San u ya nga khethekanyo ya mushumo ya muhasho wonoyo. mbetshelwa ya uri mushumo uyo u nga si katele maanda manwe a u dzhia tsheo.

(2) (a) Maitele na kuitele kune kwa tea u tevhelwa u netshedza mushumo zwo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu (1) kha khoro inwe na inwe kana vharangaphanda zwo sumbedzwaho kha khethekanyo yeneyo, khathihi na vhungomu hawo, na nyimele na zwishumiswa kha mbetshelwa inwe na inwe, i nga tshimbilelana na phara (b), dzudzanyiwa nga muhasho u kwameaho.

(b) Phanda ha musa Muhasho u tshi netshedza mbetshelwa ya mushumo wo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu (1), muhasho uyo u fanela —

(i) kha sia la muhasho wa lushaka, u wana thendelano na minisi na u kwamana na Ndu ya Lushaka, na uri

(ii) kha sia ɭa muhasho wa vundu, wana thendelano kha muraɭo wa Khorondangi a re na vhuɖifhinduleli ha mafhungo a zwa sialala kha vundu ɭo livhanywaho na u kwamana na nndu dzapo.

(3) He muvhuso wa ɳetshedza mbetshelwa ya mushumo kha khoro inwe na inwe kana murangaphanda zwo sumbedzwaho kha khethekanyo ɥhukhu (1), muhasho uyo u fanela u monitha uri mushumo u khou itwa na u itela uri —

(a) u itwa ha mushumo hu tshimbilelana na Ndayotewa na minwe milayo yo livhanaho nazwo; na

(b) mushumo u khou itwa nga ndila i bveledzaho i re na vhukone

(4) Hune khoro kana vharangaphanda vho bulwaho kha khethekanyo ɥhukhu (1) vha sa ite mushumo wo sumbedzwaho kha khethekanyo ɥhukhu (3), mushumo kana zwishumiswa zwinwe na zwinwe zwe zwa ɳetshedzwa khoro iyo kana murangaphanda u ita mushumo uyo zwi ɖo dzhiululwa nga muhasho u kwameaho. 50 Nga nnda ha uri phanda ha u dzhiululwa uho, muhasho u kwameaho u tea u thoma wa wana zwiitisi zwa u sa ita mushumo na, hune zwa tea, u ita uri khoro iyo kana vharangaphanda vha ɳewe nungo dza u kone u ita mushumo.

(5) (a) Musi muhasho wa lushaka kana wa muhasho wa vundu wo ɳetshedza mbetshelwa ya mushumo zwo sumbedzwaho kha khethekanyo ɥhukhu (1),

muhasho uyo u tea u vhudza Muhasho nga ha —

(i) vhungomu hawo;

(ii) nyimele na zwishumiswa zwawo, na

(iii) dzina la khoro yo livhanywaho kana murangaphanda

(b) Musi muhasho wa lushaka kana wa vundu u tshi dzhiulula mushumo kana zwishumiswa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo thukhu (4), muhasho uyo u fanelau vhudza Muhasho zwiitisi zwo livhisaho kha u dzhiululwa uho.

(c) Muhasho u fanela u vha na rekhodo dza vhukuma dza vhuṭanzi ho sumbedzwaho kha phara (a) na (b).

(6) u kovhelwa kana u dzhielwa mushumo zwo sumbedzwaho kha khethekanyo iyi zwi tea u anḡadzwa uri zwi i vhee kha Gurannḡa ya Muvhuso kana Gurannḡa ya Muvhuso wa vundu, sa zwine zwa nga vha zwi zwone, nga muhasho u tshimbilelanaho.

Nzudzanyo dza tshifhinganyana

63 (3) “Lushaka” lunwe na lunwe lwe nga u tshavhanya phanda ha 24 Tshimedzi 2004 lwa vha lu tshi vho divha u ya nga mulayo wo teaho nahone lwa vha lu kha di dzhielwa nthā ngauralo, lu dzhiwa lu tshitshavha tsha sialala zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo 3 ya Mulayo uyu, zwi tshi ya nga uri —

(a) u humiselwa murahu ha u dzhielwa nthā uho u ya nga mbetshelwa dza khethekanyo 4; kana

(b) themendelo ya CTLDC, he ya tea.

(4) (a) Ndaulo ya sialala ye phanda ha 24 Tshimedzi 2004, ya vha i hone nahone ya dzhielwa nthā ngauralo, i dzhiwa sa khoro ya sialala zwi re kha khethekanyo ya 16 ya Mulayo uyu nahone i tea u shuma mishumo yo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 20. Naho hu uri ndaulo ya sialala i tshi fanela u vhumbiwa hafhu nga mbetshelwa dza khethekanyo ya 16 kha minwaha mivhili musi ho thomiwa Mulayo uyu.

(b) arali phanda ha u thoma ha Mulayo uyu, ndaulo ya sialala ya vha yo no vha hone u ya nga phara

(a), fhedzi u vha hone ha vha hu sa elani na thodea dza khethekanyo ya 16 (2), ndaulo ya sialala iyo i dzhiwa sa khoro ya sialala na hone i tea uri, kha minwaha mivhili ya u thoma ha uno Mulayo, i vhumbiwe hafhu hu tshi tevhedzwa tshothe mbetshelwa dza khethekanyo ya 16(2).

(c) Arali muhanga wa zwifhinga u re kha phara

(a) kana (b) a wo ngo swikelwa, Minisiṭa a nga, nga tshifhinga tsha ṛwaha muthihi muhanga wa tshifhinga wo fhela na hone nga murahu ha u vuvhudzisi na Mulangavundu a kwameaho, a nga shumisa mbetshelwa khethekanyo ya 16(2) u vhona uri ndaulo iyo ya sialala yo vhumbiwa hafhu u ya nga mbetshelwa dza khethekanyo ya 16(2).

(d) Mbetshelwa dza khethekanyo ya 16(2) dzi shuma kha u vhumba tshinwe na tshinwe kana u sika hafhu zwi re kha khethekanyo tḥukhu.

(21) Kha tshiimo tshinwe na tshinwe hune vhupo ha ndaulo ha khoro ya sialala kana khoro tḥukhu ya sialala ya tḥlutshedzwa u ya nga mulayo wa lushaka kana wa vundu phanḁa ha u thoma u shuma ha Mulayo uyu , Mulangavundu u tea uri kha minwaha miraru ya u thomiwa ha uyu Mulayo, kana kha tshifhinga tshi re phanḁa sa zwine Minisiṭa a nga dzudzanya, a nga ita uri vhupo ha ndaulo vhu anḁadziwe kha mapa nga nḁivhadzo kha Gurannḁa ya Muvhuso i tshimbilelanaho nazwo.

(22) (a) Tshumisano kana thendelano inwe na inwe yo dzhenelwaho nga khoro ya vuhosini kana khosikadzi, khoro ya sialala khulwane, khoro ya sialala, khoro tḥukhu ya sialala, phanḁa hau thomiw ha uyu Mulayo, u tea u ri kha minwaha miraru u bva tshe ha thomiwa uyu Mulayo, u sedzuluswe nga Mulangavundu o teaho u vhona uri tshumisano iyoo kana thendelano zwi khou swikela tḥoḁea dza khethekanyo ya 24 (3)(a), (b), (c), (e) na (4).

(b) Arali Mulangavundu e wa muhumbulo uri tshumisano kana thendelano dzire kha phara (a) a dzi swikeli t̥hox̥ea idzo, Mulangavundu vha fanela u livhisa tshumisano kana thendelano idzo kha vhathu vhe vha dzhenela tshumisano kana thendelo idzo na u vha humbela o khwiṇisa kana u dzhena hafhu kha uho vhufarakani kana thendelano u itelaui hu vhe na u tevhela khethekanyo ya 24(3)(a), (b), (c), (e) na (4), kana u fhelisa tshumisano kana thendelano idzo.

(c) Mbetshelwa dza khethekanyo ya 24(6) dzi shuma kha tshumisano na thendelano dzo sumbedzwaho kha khethekanyo t̥hukhu iyi.

(d) Mbetshelwa dza khethekanyo t̥hukhu iyi a dzi shumi kha tshumisano kana thendelano dzine hu tshi thomiwa Mulayo uyu, dzo vha dzo dzhenelwa u ya nga ha khonadziso dza miṇwe milayo.

ALLIANCE FOR RURAL DEMOCRACY

Telephone: 010 021 0572

Email: info@ruraldemocracy.org.za

Website: www.ardt.org.za

LEGAL RESOURCES CENTRE

Telephone: 011 038 9709

Email: info@lrc.org.za

Website: www.lrc.org.za

LAND AND ACCOUNTABILITY RESEARCH CENTRE

Telephone: 021 650 3288

Email: pbl-larc@uct.ac.za

Website: www.larc.uct.ac.za

STOP THE BANTUSTANS

FIND OUT MORE

stopthebantustanbills.org

  @StopTheBills